

Світлана Іващенко, Ілля Давіденко, Влада Анучіна, Дар'я Попіль

THE THING: ЧОМУ Я РЕДАКТОР.

Частина II¹

1936 і 1969

Ілля Давіденко: *Ми переходимо до другої частини нашої розмови, яку буде присвячено історії журналу «Філософська думка». Перед тим, як ми звернемося до ваших власних спогадів щодо роботи в журналі, хотілося б обговорити історію журналу в цілому. Ми знаємо, що «Думку» було засновано (принаймні, за даними Національної бібліотеки імені Вернадського) у 1927 році як головний друкований орган УІМЛ – Українського інституту марксизму-ленінізму, своєрідного аналогу Інституту філософії у складі Всеукраїнської асоціації марксистсько-ленінських інститутів (ВУАМЛІН). На сайті цієї ж бібліотеки зазначено, що «Думка» є наступницею журналу «Прапор марксизму», який тричі змінював свою назву й був ліквідований в 1936-му чи трохи пізніше. Хоча Євген Головаха зазначає, що спеціального наказу про розформування принаймні Інституту не було, він просто припинив існування через фізичну відсутність співробітників – «усіх репресували»².*

Світлана Іващенко³: Справді журнал, що існував у 20–30-х, кілька разів змінював назву. «Прапор марксизму» у 1931 став «Прапором марксизму-ленінізму», коли його видавець став Інститутом філософії та природознавства, а з 1933 року – Інститутом філософії (Харків). У 1934 році, тобто в році переїзду цього Інституту до Києва, що став столицею УРСР, журнал називався «Під марксо-ленінським прапором», а в 1935–1936 роках – «Під марксистсько-ленінським прапором». Останнього співробітника Інституту, Миколу Юшманова, як повідомляє Ігор Шудрик, було заарештовано 1 квітня 1937 року⁴. За даними того ж дослідника, довоєнний Інститут філософії в Києві припинив існування в 1936 (мабуть, після арешту переважної більшості співробітників), а разом із ним, цілком природно, і журнал.

© С. Іващенко, І. Давіденко, В. Анучіна, Д. Попіль, 2023

¹ Інтерв'ю підготовлене в межах дослідницької програми Студентського товариства усної історії філософії «Філософія в Україні 60–80-х років ХХ століття», проект «“Філософська думка”: 1989–1995». Перша частина вийшла друком 2022 року, див.: [Іващенко et al. 2022]. – Ця й усі подальші примітки зроблені науковим редактором.

² Див.: [Головаха 2017: 176].

³ Надалі учасники інтерв'ю позначені ініціалами: С. І. – Світлана Іващенко, І. Д. – Ілля Давіденко, В. А. – Влада Анучіна, Д. П. – Дар'я Попіль.

⁴ Див.: [Шудрик 2014: 134].

І. Д.: Після «перезаснування» Інституту філософії журнал було відновлено у 1969-му. З того часу «Думка» працює безперервно по сьогодні. Готуючись до інтерв'ю, я переглядав випуски цих журналів різних періодів. Цей перегляд наитовхнув на питання: чи можна вважати «Прапор» дійсно початком «Думки»? Чи таку версію генези журналу сприймали чи сприймають в Інституті та в редакції? Питаю, зокрема, і тому, що хоча, згідно з офіційною історією, «Думка» є наступницею цих журналів, певні аргументи не дають змоги їх ототожнити. По-перше, часова дистанція. Далі: різні колективи співробітників, приналежність до нетотожних за своїми функціями інституцій, принципово різні підходи до наповнення журналів. Наприклад, в одному з «Прапорів», поряд зі статтею Володимира Юринця про особливості Гегелевої діалектики, є статті про становище робітників на Кубані й про проблеми соціалістичних перетворень у країнах Латинської Америки. Тобто «Прапори» були журналами зовсім не академічного філософського формату. На відміну від «Думки».

С. І.: Коли я почала бувати в Інституті в першій половині 1970-х (а в 1977–1978 я навіть працювала там лаборантом), уже мало хто обговорював ці речі. Я знала від колег, що ідея вести відлік існування «Думки» від «Прапору» належала Павлу Копніну. Якими міркуваннями він керувався, ніхто мені ніколи не казав. Можна тільки здогадуватися. Це могло означати, що тут завжди була філософія. А, може, це було потрібно з кон'юнктурних міркувань. 1968–69 роки – згасання хрущовської Відлиги. Тож, можливо, треба було довести свою ортодоксальність. І таке тривало ще довго: коли Юрій Прилюк розпочинав свої перетворення в журналі, потрібна була санкція від партійних органів – ідеологічного відділу ЦК КПУ, і без цього – нікуди. Вважалося, що філософ – це «боець ідейного фронту», захисник партійної лінії. Інакше не можна було. Гадаю, навряд чи хтось із моїх колег знає якісь подробиці. Серед людей, причетних до редакції, свідків тих подій вже немає – Поповича, Кримського, Малишевської...

І. Д.: Але відомо, що рішення вважати «Думку» наступницею «Прапорів» прийнялося Копніним. Хоч журнал почав виходити друком вже після його від'їзду до Москви в 1968 році.

С. І.: Так, наскільки мені відомо, це була переважно його ідея – заснувати професійний філософський часопис (чи то – для офіціозу – відновити). Не знаю, хто саме вигадав назву. Але появу «Філософської думки» всі однозначно пов'язували з його ім'ям. Копніна дуже поважали, зокрема й люди, яким я завжди довіряла. Він приніс вільний дух у стіни Інституту. Якщо підсумувати, то ми самі не вважали себе наступниками «Прапорів». Ми вели відлік від Копніна. Але створення журналу – справа непроста і нешвидка. Те, що розпочав Копнін, довелося завершувати Шинкарукові, який і став першим головним редактором «Думки».

І. Д.: Тобто в уявленнях співробітників «Думки» дата її заснування – усе ж таки 1969 рік, а згадувана наступність суто умовна?

С. І.: Мабуть, так.

І. Д.: І, відповідно, традиції та практики в «Думці» були новими? Тому що це ж, фактично, нова інституція.

С. І.: Так, новими. Ми й людей тих майже не знали.

«Думка» до і після 1986-го: спроби порівняння

Спільне і відмінне

І. Д.: Якби я ститав вас про «періодизацію» історії «Філософської думки», то які б це були періоди?

С. І.: Я прийшла до часопису пізніше, коли було відомо, що це журнал, де всі хотіли б надрукувати свої статті. І всі його читали. Коли я перший раз прийшла, ще з Іриною Бекешкіною, на Кірова, 4, це була та «Думка», взірця 1969-го року: журнал мав репутацію такого собі міцного відомчого збірника. Там працювали чудові люди – Попович, Табачковський, Азархін. Вони свого часу були там редакторами. Та ж Бекешкіна, Кошарний, Лавриченко. То були добрі фахівці, професіонали й загалом цікаві люди – самі по собі та як філософи, бо вони вже встигли щось цікаве написати, опублікувати. Я гадаю, що в часописі був достатньо ретельний добір авторів. Хоча за всіх часів трапляються ситуації, коли друкують те, чого не хотілося б. І наразі трапляються, наприклад, такі випадки, коли вже треба подаватися на верстку, а нам бракує обсягу, тож доводиться добирати радше кількістю. Утім, за часів Прилюка я такого не пригадую. Наш редакційний портфель був завжди наповнений із запасом.

І. Д.: *Невеличке уточнювальне запитання. Чи можна говорити, що Прилюк бudoвав «свій» журнал самостійно, незалежно від прізвища офіційного головного редактора на звороті титулу?*

С. І.: Формально головним редактором у деякі періоди був директор, Володимир Шинкарук (1969–1971, 1979–1989). При ньому хтось був неформальним головним редактором, а за штатом – заступником головного. Власне, заступник і робив часопис, визначав його обличчя. Директор міг не дуже втручатися. Але в 1972–1979 роках головним редактором і суто формально був Володимир Куценко. З 1989 ним став Юрій Прилюк. Звісно, директор Інституту завжди мав вплив на журнал, але, як бачимо, за посаду головного редактора не надто і тримався, дозволяючи очолювати видання своїм колегам. За тих часів усі журнали належали до «Наукової думки» як видавничої структури, і всі організаційні розпорядження йшли від Президії Академії. Тобто це були академічні видання: було заведено, що в кожному академічному інституті створюється часопис, який підпорядковується «Науковій думці», а головним редактором призначають директора. Хоча, як ми бачимо, другий принцип здійснювався не завжди.

І. Д.: *Дозвольте ще одне уточнювальне запитання: «Наукова думка» на той час і, можливо, наразі також – це великий видавничий консорціум при Академії наук, який поєднує різні структури?*

С. І.: Майже так. Є власне «Наукова думка», видавництво, а є друкарня «Академпериодика» – дві пов'язані, але відносно самостійні структури, зі своїми дирекціями. Видавництво через брак фінансування вже давно переживає не найкращі часи. Друкарня, натомість, завжди працювала непогано. У її складі є певні видавничі підрозділи – технічні редактори, коректори тощо, але я з ними не перетиналася. Так званий рукопис журналу ми готували в редакції «під ключ». До появи Прилюка це був міцний відомчий збірник, де треба друкувати свої статті – це йде тобі «в залік» і це престижно. Інститут філософії був тільки в Києві, філософський факультет – у Київському університеті, а по інших вишах були кафедри зазвичай із деякою домішкою «суспільних наук». Центром філософського життя були, безперечно, Університет і Інститут. Коли Прилюк фактично очолював інститутський журнал, він розпочав у ньому свої перетворення.

І. Д.: *Що ви маєте на увазі під «відомчим збірником»? І якщо ви кажете тут про відомчий збірник, то потім він трансформується і стає чимось іншим, чи не так?*

С. І.: «Відомчий» передбачає, що його найперше завдання – друкувати те, що створюється в межах цього відомства. Відомство, у цьому сенсі, – це філософи Інституту та університетського факультету. Тобто ніхто не ставив завдання шукати авторів поза ме-

жами цих структур. Якщо рівень публікацій був пристойним, то не тому, що був жорсткий відбір й щось відкидали, а завдяки (якщо треба) зусиллям редакторів. Просто умови були такі, що «своїх» треба було публікувати обов'язково.

І. Д.: *До «Філософської думки» ви встигли попрацювати у «Науковій думці» коректором і, згодом, редактором. Яким було ваше бачення журналу до зарахування в його штат і після? Як ви оцінювали «Думку» з погляду читача? Чи збіглася ця візія з тим, що ви побачили як працівниця? Що було нового?*

С. І.: Перед видавництвом я в 1974–1977 працювала коректором у товаристві «Знання» та в журналі «Соціалістична культура». Потім я стала лаборантом в Інституті філософії (1977–1978). Після декрету, у 1980 році, працювала лаборантом на кафедрі філософії Академії наук, а з 1981-го – уже в «Науковій думці». Той бік видавничої справи, з яким я стикнулася у товаристві «Знання», «Соціалістичній культурі» і «Науковій думці» доволі стандартний. Натомість редагування книжки в «Науковій думці» і праця в журналі дуже істотно різнилися. По-перше, стаття сприймається інакше, ніж книжка. Треба знати, якою має бути стаття, на відміну від книжки. І я мала цього навчатися. По-друге, за тих часів завідувачі відділів редакції (наприклад, історії філософії чи логіки та методології науки) мали формувати свій редакційний портфель. Замовляти матеріали, працювати з авторами, робити перше рецензування. Так само, як ми в «Науковій думці» мусили продивитися книжку і надати так званий «редвисновок». Або ти береш цю книжку одразу, або віддаєш авторові на доопрацювання.

І про те, що журнал має чимось приваблювати читача, що треба ще думати про наклад, просування – усе це я вже на місці опанувала. У «Думці» до Прилюка не надто цікавилися такими речами, як наклад. Головне було надрукувати «своїх», відзвітувати, почитати одне одного. Якихось розмов про наклад, про читачів не пригадую.

Це був такий собі час змішування старого і нового. Наприклад, у нас на шафі висів аркуш з переліком обов'язкових дій редактора перед поданням матеріалів до друкарні. І там був такий пункт: перевірити цитати Брежнєва, Леніна та Маркса з Енгельсом. Потім виправили Брежнєва на Андропова, далі – на Черненка і, зрештою, – просто на «генсека».

Коли я прийшла, то журнал ще виглядав як раніше, за Куценка. Ми ще не одержали санкцію на перереєстрацію назви (у 1989 журнал називатиметься «Філософська і соціологічна думка») і зміну формату. Але вже йшов рух у цей бік. Зокрема, у межах Інституту філософії тривала «інституціоналізація» соціології – від відділу конкретних соціальних досліджень до Інституту соціології АН УРСР. Соціологи ставали дедалі впливовішими. Наука «обійшла» ідеологів, запропонувавши так звану заводську соціологію. І це сподобалося владі.

Новий статус соціології

І. Д.: *Це соціологи так обґрунтовували присутність їхніх матеріалів у журналі?*

С. І.: Ні, радше йшлося про відображення в назві журналу специфіки одного з підрозділів Інституту на тлі поблажливого ставлення влади до цієї нової для Радянського Союзу науки. Наприклад, кібернетик Віктор Глушков припустив, що дефіцит в СРСР, тобто розбіжність між попитом та виробництвом, яке за ним не встигає, є результатом надто великого обсягу економічної інформації, яку важко проаналізувати. Він запропонував ідею АСУ – автоматичних систем управління. А соціологи почали вивчати невтішні наслідки впровадження АСУ, коли виявилось, що нічого пунтового з цього не виходить, і пояснили чому. Коли соціологія показала, що може виконувати прагматичні завдання, їй

дали змогу робити дослідження й публікувати результати. А задля статусу було важливо друкуватися у спеціалізованих виданнях, де фігурує, принаймні, слово «соціологія».

Прилюк ще до того, як журнал було зареєстровано в новому вигляді, працював над тим, щоб його змінити. Створив поряд із редколегією редакційну раду. Тоді він уже очолював «Думку», але ще не мав санкції від ЦК на перейменування та зміну формату.

І. Д.: *Який був проміжок між початком очільництва Прилюка та перереєстрацією?*

С. І.: Я не можу наразі це уточнити за документами. Та коли несила терпіти, очікування видається задовгим.

В. А.: *Які існували рубрики в журналі?*

С. І.: У старій «Думці», так само як і тривалий час у новій, були рубрики за дисциплінами. Це зрозуміло й логічно. Маргінальних рубрик, як ті, що з'явилися за Прилюка, раніше не було.

Редакційна рада

Д. П.: *Які ще значущі новації варто відзначити?*

С. І.: Важливою новацією була редакційна рада, яку тоді створив Прилюк. З одного боку, треба було відтворити ритуали. Потрібна була редколегія, до якої мали входити люди з офіційним статусом. Вони нас прикривали та страхували за потреби. Партійний квиток, докторський ступінь, посада. Це було важливо. Ці формальності треба було обов'язково виконувати, але Прилюк розумів, що треба й поповнювати редпортфель – не тільки тим, що саме по собі потрапляє до редакції, і тим, що ми замовляємо, а ще й тим, що можуть запропонувати певні люди зі значним культурним капіталом. Та й редколегія тоді частково оновилася.

Із наших колег це були такі філософи та соціологи, як (за алфавітом) Юрій Бауман, Євген Бистрицький, Наталія Вяткіна, Дмитро Видрін, Євген Головаха, Віктор Малахов, Костянтин Малеев, Віктор Небоженко, Валентин Омелянчик, Наталія Паніна, Володимир Паніотто, Мирослав Попович, Костянтин Сігов, Олексій Шевченко, Микола Чурилов та ін. Деякі були ще досить молодими науковцями, але було помітно, що це люди з певним бекграундом. Дехто не мав ані звань, ані партквитків, ані посад. Коли Омелянчик увійшов до редакційної ради, він ще, здається, був лаборантом. Кандидатську вже захистив, але не мав відповідної посади. Тож певний час, будучи кандидатом, працював лаборантом. До речі, був відомий тим, що довів якусь теорему, якої доти ніхто у світі не міг довести.

Отже, Прилюк залучав людей, які не мали формального статусу. Скажімо, Семен Глузман, котрий відсидів своє як дисидент, – непересічна людина, з оригінальним баченням, але в нього жодного статусу, щоб увійти до редколегії, не було. Або Леонід Фінберг, про потенціал якого свідчить, зокрема, нинішня успішна діяльність у видавничій царині. Або ж Володимир Жмир, котрий був якийсь час заступником Прилюка, – він зазнав свого часу певних обмежень у професійній сфері за свої проукраїнські погляди.

Були ще в нас у редакційній раді культурологи – Вадим Скурагівський, який досі бере участь у наших круглих столах, і Мирон Петровський – людина дуже ерудована, з великим аналітичним потенціалом. Хвалився, що жодного року «не служив» (читай – не обіймав офіційної посади і з владою не співпрацював). Якось він спромігся «поміж крапельками» і свої книжки друкувати, і в театральному викладати. Усі ці люди тоді, за часів ще радянських, але вже перебудовних, мали змогу реалізуватися через «Думку». Вони пропонували цікаві ідеї, тексти, а ми допомагали їм втілювати їх. Зокрема, ми почали активно друкувати переклади, чого раніше не було. Щоправда, за браком коштів (у

бюджеті Інституту просто не було такої статті видатків) ми брали тексти, оприлюднені до 1973-го року (коли СРСР доєднався до Всесвітньої Конвенції про авторське право). Друкували фрагменти перекладів російською та українською мовами (журнал був двомовний) тих авторів, яких раніше не можна було друкувати.

Здавалося, тепер усе можна, поки не натрапиш на якийсь рудимент старих часів. Як-от, був у Інституті заввідділу кадрів Синайський. Якось він у ідальні опинився за одним столиком з Олексієм Шевченком і каже: «Філософи – люди ненадежные. Как по мне, каждого можно к стенке – и в расход». – «Какой такой стенке?» – перепитує Льоша. А той дивиться у вікно й каже, мовляв, он там надворі гарна стіночка є.

Звісно, мало в кого у головах був отакий-от морок – радше «застій», який треба було поступово розбурхувати, дедалі більше відкриваючи читачеві те, що було раніше забороненим.

І. Д.: *Тобто однією з найважливіших рис доби Прилюка була публікація недоступних раніше матеріалів?*

С. І.: Так, велика кількість забороненої раніше літератури. Такі пропозиції надходили переважно від редакційної ради. Збиралися регулярно, дуже зацікавлено обговорювали, як зробити дійсно цікавий журнал. Прилюк був свідомий цієї «просвітницької» складової. Він мав справжню громадянську позицію в сенсі публічності, комунікацій тощо. Була навіть ідея надрукувати новий переклад Біблії. З'явилися нові жанри. Ідея зробити рубрику «Поезія як філософія» належала Костянтиніві Сігову. З його подачі ми почали друкувати твори поетів та поетес. Серед друзів редакції був цікавий художник Анатолій Казанський. Він був архітектором, але oprіч того разом із друзями-архітекторами влаштував у «Будинку художника» виставки карикатур. До речі, він був лауреатом премії року від журналу «Огонёк» за одну зі своїх картинок. Це я вже підійшла до наступного етапу історії «Думки», але хочу зараз повернутися трохи назад.

Професійні стандарти

І. Д.: *Пані Світлано, отже, повернімося до роботи старої «Думки». Ми вже поговорили про тодішню модель роботи журналу, про концепцію – все те, що можна узагальнити як «відомча збірка», про тогочасні рубрики – стандартні дисциплінарні. Скажіть, будь ласка, як у тодішній «Думці» було зі стандартами? Якими вони були, хто їх задавав?*

С. І.: Тут я маю перепитати, що ви маєте на увазі?

І. Д.: *Ідеться як про редакційно-видавничі стандарти, так і про стандарти, що їх дотримання вимагалось від авторів – стандарти науковості, викладу матеріалу, проведення та презентації свого дослідження тощо.*

С. І.: Зрозуміло. Я працювала в «дореформеному» журналі недовго, але й тоді, і згодом, чи не до останніх років усі керувалися загальними стандартами, що їх передбачають академічні видання – чи то книжкові, чи то журнальні. Потрібен так званий «науковий апарат» – список літератури, примітки, пізніше з'явилися вимоги щодо абстрактів. До речі, англійські «абстракти» з'явилися точно за Прилюка, хоча такої вимоги тоді формально не існувало. Але щось на зразок анонса зазвичай супроводжувало статтю. У книжках були свої стандарти – анотація, хто рекомендував до друку, хто рецензенти. Стаття ж, натомість, могла потрапити звідки завгодно. Вимоги щодо оформлення її як автореферату (мета, ціль, завдання, новизна) – таких вимог не було для журналу. Дехто від міністерства намагався нам нав'язати це пізніше, і ми це робили, але недовго, бо зрозуміли, що це вже не журнал – і відтоді не практикуємо. Хтось із редади якось сказав, що

не треба надто «вилізувати» статті – текст має бути ніби щойно написаний. Бо журнал – це часопис, щоденник. До того ж не варто витратити сторінки на зайві формальності.

І. Д.: *А щодо змістових стандартів? Що вважалося стандартом науковості? У старих статтях і монографіях можна знайти такі формулювання, які зараз видаються зовсім неприпустимими...*

С. І.: Гадаю, слід говорити радше не про стандарт, а про відгомон «духу часу». Річ у тім, що тодішні філософи працювали якщо не в парадигмі, то принаймні в середовищі, де вважалося, що хтось є носієм істини, а хтось дещо або «правильно», або «неправильно» зрозумів у філософії. Треба було свою причетність до середовища якось виявити. Це тогочасні реалії побутування наукової думки.

І. Д.: *Тобто тогочасна локальна норма академічного стилю?*

С. І.: Так. Але, наприклад, Попович, якщо треба було в книзі з логіки згадати класиків марксизму чи Брежнєва, вдавався до евфемізмів. Або ж можна було прочитати у вступі просто: «Нема потреби нагадувати, що...» і так далі. Були різні способи. Треба було показати, що ти теж з цієї «компанії». До журнальних публікацій, на відміну від монографій, дуже жорстких вимог не було. Наприклад, досліджуючи античну філософію, ви вже не мусили згадувати класиків марксизму. Журнал своїм академічним статусом ніби підписувався за всіх. Відповідав за кожного автора. До речі, знак авторського права з'явився лише в новій «Думці». Але, зрештою, журнал видавався під егідою Інституту, а Інститут був під егідою Академії наук, а в ЦК був куратор, а в журналу – редакція, і всі вони вже за всіх і все, що треба, сказали. Автори були інституційно забезпечені від дорікань.

Загалом, редактор мав оцінити статтю, перш ніж брати її на редагування. Передусім на предмет наявності постановки проблеми. Не обов'язково в якийсь спеціальний спосіб – підкреслювати, робити специфічний підзаголовок тощо, але проблема мала бути якимось означена, хай у довільній формі. Щоб було зрозуміло, чому людина цим займається. Мав бути зрозумілим «шлях думки» автора. Здається, нас цього навіть спеціально не навчали в журналі. Це ті елементарні речі, яких мають навчати в університеті, зокрема під час написання курсових. Стаття мала бути науковою за способом побудови в досить широкому сенсі.

Автори

В. А.: *Обговорімо питання про географію авторів. Ви, напевно, знали, звідки були автори статей? Чи були в журналі якісь обмеження для авторів? Це мали бути лише фахівці з філософії, студенти чи аспіранти або ж загалом будь-хто? І чи могли загалом публікуватися у старій «Думці» студенти та аспіранти?*

С. І.: Аспіранти могли й повинні були. А щодо студентів – не певна. Натомість у новій «Думці» був навіть випадок, коли у нас на першому місці стояла стаття студентки, а на другому – директора, Шинкарука. Що стосується географії, то обмежень жодних не було. В мене навіть був один постійний автор з Німеччини – Роланд Піч, який цікавився українською філософією, досліджував архіви «Могилянки», зокрема стосовно творчості Сквороди, і писав українською мовою. Через наших знайомих, через членів редради ми налагоджували контакти з Францією. Там у нас були й постійні читачі, яким ми передавали наші журнали. Контакти були, але на той час, звісно, не такі розвинені, як тепер. Обмежень з нашого боку не було – навпаки, ми були зацікавлені в розмаїтті авторів і якомога більшій кількості читачів. Це про нову «Думку».

І. Д.: *А чи траплялися у старій «Думці» випадки, коли хтось друкувався «зі сторони»?*

С. І.: Вони, певна річ, могли публікуватися, але не в першу чергу. Давалася взнаки відомча належність – спочатку друкували «своїх», а потім вже решту.

І. Д.: *А оцей кейс зі студенткою перед Шинкаруком – він був уже в новій «Думці»?*

С. І.: Так.

І. Д.: *А в старій «Думці»*

С. І.: Це було місце, де аспіранти мають обов'язково щось надрукувати, як і співробітники Інституту. Це не була якась офіційна «рознарядка», але існувало таке узвичаєння, що треба друкуватися в цьому часописі з якоюсь періодичністю. В «інститутських» і «університетських» (тільки не студентів) були переваги перед сторонніми – і у плані публікації, і щодо кар'єрних перспектив.

В. А.: *Пані Світлано, чи пропонувала нова «Думка» комусь зі студентів особисто писати статті для публікації в журналі? Чи, можливо, в університетах заохочували до цього студентів та молодих вчених?*

С. І.: Ні. Було трішки інакше. Була настанова друкувати добрі тексти незалежно від авторства. Пошук шов не в напрямі квот – стільки-то студентів, стільки-то дівчат, стільки-то хлопців, стільки-то киян і таке інше. Ні. У новій «Думці» розширення географії авторів відбувалося за рахунок розширення контактів з цікавими людьми. Ми мали завжди щось цікаве шукати. Якщо я була на якійсь конференції, я комусь обов'язково замовляла матеріал для «Думки». Якщо мені щось видавалося цікавим. А це були люди з іншого середовища, з інших країн. Не завжди люди відгукувалися, іноді обіцяли й забували, але така практика була. Поряд із тим Прилюк вирішив робити регіональні випуски, у нас були дуже гарні контакти з грузинським Інститутом філософії (за часів директорства Ніко Чавчавадзе). Там, до речі, дуже гарна була школа з логіки й аналітичної філософії, тому вони у нас друкувалися. У нас також були контакти з балтійськими республіками. Утворювалася мережа. Це в підсумку давало ефект, адже ми жили в одному мисленнєвому середовищі. Ми розуміли одне одного. Це було важливо, бо для того щоб будь-яка одинична сутність «втїлилася та розвинулася», вона потребує середовища. Для одного-двох геніїв потрібне функціонування великої інфраструктури. Для того, щоб був журнал, мають бути інші журнали, усілякі – добрі й погані. Журнал свідомо ставив перед собою завдання з розширення мережі контактів. Це було наше завдання за замовчуванням. У мене було враження, що я займаюсь тим, що дійсно комусь потрібно. І не тільки в мене. Це був гарний спосіб самореалізації. Люди мали смак до справи й вони могли реалізувати себе, навіть не обіймаючи якоїсь офіційної посади. Головаха, наприклад, був позаштатним заступником головного редактора, але ми писали його прізвище, бо нам потрібно було, щоб серед керівництва журналу був соціолог.

І. Д.: *Тобто виходить, що в сенсі підбору матеріалів стара «Думка» займала пасивну позицію, а нова, навпаки, активно почала «хантити» нових авторів, нові цікаві концепції, тощо?*

С. І.: Так, абсолютно правильно. Ми якось із колегою просто за чашкою кави в обідню перерву обговорювали розмаїття і пересічних мешканців Києва, і видатних киян. Так виникла рубрика «Київське коло» на додачу до рубрики «Історія філософії в Україні». До цієї, нової рубрики можна було подавати матеріали про Шестова, Бердяєва, Сергія Булгакова тощо. Були й інші цікаві персонажі. Сказати, що це суто українська філософія, було би складно. А от «Київське коло» – чудовий варіант. Ми, так би мовити, розсували межі – і ментальні, і географічні. Принаймні, намагалися.

Новий публічний статус

Д. П.: *Логічно припустити, що таке оновлення підходів до роботи з авторами не могло не відобразитися на журналі в цілому й не потягнути також оновлення інших аспектів діяльності.*

С. І.: Справді, часи відомчого збірника Редакція перетворилася на місце клубного спілкування. Утворився навіть свого роду депутатський клуб. Тривала горбачовська Перебудова. З'явився перший склад Верховної Ради СРСР, обраний по-справжньому, в якому були представлені різні суспільні настрої. У ньому, зокрема, утворилася опозиційна до тоді ще радянської влади Міжрегіональна депутатська група демократичного спрямування. До неї залучилися такі діячі, як-от російський правозахисник Андрій Сахаров або ж український письменник Володимир Яворівський, один із засновників Народного Руху України. Українські представники цієї міжрегіональної групи регулярно збиралися у нас в Інституті. Прилюк надав їм свій кабінет, де вони обговорювали з іншими політиками, громадськими діячами та правниками як доленосні питання – про Конституцію, про статут Руху тощо, так й конкретні поправки до законопроектів Верховної Ради – тоді ще УРСР. Тут важко сказати, кому першому належала ця ідея, але Прилюк був однозначно причетний до цього. Ми з ними перетиналися з різних приводів. Фінберг залучав їх до експертних опитувань, результати яких ми друкували в «Думці». А ще ми друкували репортажі Данила Яневського, акредитованого від нашого журналу у Верховній Раді. Ці та інші люди, які не належали формально ні до редколегії, ні до ради, – так звані друзі редакції – активно брали участь у житті журналу, робили його разом з нами.

Д. П.: *Якщо ми вже так детально зачепили питання спільноти, яка існувала і в самому журналі, і докола нього, то чи можна стверджувати, що спільнота жила активним життям на сторінках журналу? Чи відбувалися якісь дискусії?*

С. І.: Спробую пригадати. Я знаю точно, що в певних відділах були свої семінари чи зібрання, де люди обговорювали якісь питання по суті й обстоювали різні думки. Не можу сказати, щоб вони були радикально різними за підходами, але ставались іноді й зіткнення. Наприклад, у відділі логіки, де був тоді завідувачем Попович. Якщо в дуже загальних рисах, то це наукознавство vs аналітична філософія, яка вже тоді окреслилася як тенденція. Цікаві були обговорення у Лідії Сохань (у відділі соціальної психології). Вона тоді висунула ідею життя як творчості, і сам цей підхід – життєтворчості – давав привід для дискутування.

У соціологів так само були цікаві обговорення. То була нова для нас наука. У них новим було геть усе, але вони наражалися й на проблеми іншого гатунку – їм треба було розробляти кількісні методи, і тут ми дуже далеко відставали від світових трендів. Тож треба було навчатися, працювати з тим, що маємо, щось вигадувати. Наприклад, потужний комп'ютер (розміром з цілий зал!) знаходився лише в Університеті Шевченка... Завідувачем відділу соціології був Вілен Чорноволенко – людина великого наукового сумління. Поряд із теоретичним підрозділом був емпіричний – лабораторія Володимира Осовського (саме там я працювала лаборантом у 1977–1978 рр., коли заочно ще навчалася на філософському). Там починав свою соціологічну кар'єру визнаний нині фахівець з математичних методів у соціології Володимир Паніотто, співзасновник Київського міжнародного інституту соціології (КМІС). Валерій Хмелько, майбутній партнер Паніотто по КМІСу, тоді не працював в Інституті філософії, але спілкувався з нами. Під час своїх візитів до нас він розповідав дуже цікаві речі про розвиток суспільства. Наприклад, він казав про те, що поступово економіка перестане працювати на виробництво

речей, а переорієнтується на виробництво людини, й у валовому доході – усе, що працює на людину, посідатиме левову частку. А це були 70-ті роки минулого століття, коли офіційно всі вважали, що чим більше підприємств важкої промисловості, тим краще.

Різні цікаві речі траплялись і в інших відділах. Наприклад, у відділі марксистсько-ленінської естетики, який очолював Володимир Мазепа. Відділ вирізнявся контактами з київською творчою спільнотою, бо хтось мав театральну освіту, хтось викладав естетику у творчих вишах. Зараз окреслилася певна дилема щодо підходів у естетиці. Ми переглядаємо саме поняття прекрасного, переосмислюємо естетичні категорії. Тоді ж слухати кожного окремо було цікаво, але я не пам'ятаю якихось принципових розбіжностей. Там просто були достатньо «розкуті» люди, але не «бійці».

Варто сказати, зрештою, про Вадима Іванова, що в 1987–1989 очолював відділ філософсько-методологічних проблем культури. Власне дебатів не пригадую, хоча говорити всерйоз про культуру, не перетинаючи «червоні лінії» офіційної ідеології, було складно. Іванов, схоже, знайшов свій спосіб – у термінах діяльнісного підходу. Решта, так би мовити, обробляли кожен свою ділянку. Це назагал доволі характерна ситуація (і донині). На сторінки журналу у вигляді дискусій такі речі не виплескувалися. Ми навіть започатковували рубрики на кшталт «Дискусій», але матеріалів для них бракувало.

Оригінальність і реферативність

В. А.: Скажіть, будь ласка, чи можна стверджувати, що певні філософські побудови, які тоді з'являлися, багато в чому були зумовлені можливістю їх опублікувати в новій «Думці»?

С. І.: Можу сказати, що «Думка» не була чимось окремим від Інституту та наукової спільноти. Щодо старого і нового пригадала кейс про логіку, тому що тут, з мого погляду, проглядали тренди. Мераб Мамардашвілі казав, що філософ має «ламати мову», щоб висловити щось нове. У той час ми всі переживали певний перехідний момент від класичної науки до некласичної в усіх напрямках. Фізика відмовляється від точки зору єдиного упривілейованого спостерігача, логіки – від закону виключеного третього. Відбувається лінгвістичний поворот. І стає дедалі очевидніше, що треба якось інакше дивитися на речі. Якщо той самий Вітгенштайн буде свою концепцію на критиці мови загалом, а, скажімо, Гінтікка розробляє семантику можливих світів та логіку природної мови, і в той же час відбувається чергове зіткнення і єднання Заходу і Сходу у творчості Бітлз, люди починають цікавитись східною філософією, тією ж самою йогою – насправді, відбувається багато того, що раніше було неможливим. Інститут філософії не втратив тяглість від Копніна, котрий прийшов і сформував атмосферу, уможливлену Відлигою. В Інституті нічого не перервалося, і всі потроху займалися тим, чим треба. Наприклад, у відділі логіки був Анатолій Ішмуратов, який розробляв логіку практичного міркування, і це було дуже сучасно. Нові тренди – це не заслуга «Думки», а заслуга Інституту, у тому сенсі, що це було середовище, яке надавало можливість думати про своє і по своєму, і за нових умов вони продовжували робити це. Ну а ми, що ж, публікували.

В. А.: А кого було більше серед авторів – дослідників філософії чи саме філософів-мислителів?

С. І.: Не можу сказати, не маю власної статистики. Насправді, усі були трішки філософами. Мало хто приходив до філософії випадково.

Пізніше, коли в університеті викладали мої однокурсники, уже для вступу почали вимагати характеристику від райкому комсомолу, партійний квиток тощо. Пішли люди, які могли забезпечити собі таку характеристику. Друзі, кохані комсомольсько-партійних

ватажків. У якийсь момент їх стало так багато, що було важко їм викладати – не та аудиторія. Горбачов і його Перебудова скасували ці практики, пішли інші процеси, що знову приваблювало саме тих людей, які хотіли філософувати. Інститут ця ситуація майже не затронула. У головному він не потребував перебудови.

Повернімося до вашого запитання про те, кого було тоді більше – філософів чи дослідників. Хотілося б сказати, що зазвичай люди були саме філософами за своїми інтенціями, однак реалізувати ці інтенції – важка праця. Люди читали, аналізували, писали, реферували. Іноді, коли там, «на Заході», з'являлась якась нова та важлива тема, тут була змога опублікувати хоча б реферативний текст, який дав би іншим знати щодо цієї теми те, що того варте.

В. А.: *А про якого роду реферативний текст йшлося: це був реферативний виклад для студентів, науковців чи когось іншого?*

С. І.: Це був реферативний виклад для суспільства, причому саме тих речей, яких ніхто не знав. У нас в Інституті був відділ критики зарубіжної філософії; інакше як через нього почути щось про зарубіжну філософію було дуже складно. У співробітників був спецдоступ до певних книжок, на відміну від нас. Вони в такий спосіб передавали нам якусь інформацію, дещо переповідали, і я їм за це вдячна. Цим відділом тоді завідував Анатолій Гордієнко, ще я звідти пам'ятаю Віктора Танчера, Степана Кошарного.

В. А.: *У той час там працював і Євген Причепій?*

С. І.: Ні, він тоді вже працював на кафедрі філософії Академії наук... Я деякий час працювала на тій кафедрі 1980 року й тоді він справив на мене добре враження. Він був дуже, на той час, класним автором і не обмежувався реферуванням. Мені здається, що й далі він розвивався саме в цьому ключі. А Танчер – той був хвацьким, амбітним, мав доступ і до літератури, і до міжнародних відряджень. Але він був радше рефератистом, аніж автором. У нього були по-іншому цікаві матеріали, ніж у Причепія. А ще в нього були досить аналітичні статті із соціологічної проблематики у співавторстві з Анатолієм Ручкою.

В. А.: *Тобто ми можемо виокремити дві групи: філософів-популяризаторів, зорієнтованих на широкий читацький загал, і філософів-дослідників, зорієнтованих на академічне дослідження та концептуальні моменти?*

С. І.: Так, але других було не так багато. Візьміть того ж Танчера: він міг би бути автором-дослідником у повному сенсі слова, але, можливо, для цього йому потрібна була інша проблематика.

І. Д.: *Якщо ми говоримо про матеріали, що в Перебудовний час друкувались у журналі, то що переважало: самостійні філософські концептуалізації певних явищ чи дослідження чужих концептуалізацій цих явищ?*

С. І.: Позаяк моя проблематика була інша, я не можу навести якихось статистичних узагальнень. Але окрім публікацій ми ж спілкувалися між собою і в інших форматах. От, наприклад, я вже розповідала вам про свого однокурсника Джулая. Це була людина, що весь час про щось думала, він міг схопити тебе десь в коридорі, так би мовити, за гудзика й почати мислити прямо тобі у вухо. Я знаю, що серед авторів, що в нас друкувалися, були фахівці, здатні запропонувати свої побудови. Однак, скидається на те, таких була меншість. Адже на той момент, за відчутної обмеженості доступних джерел, достатньо було просто їх добре опрацювати й подати в узагальненому викладі. І багато хто робив тоді саме так. Навряд чи це можна назвати повноцінним дослідженням.

І. Д.: *Таке траплялося лише в «Думці»?*

С. І.: Ні. Це тодішній мейнстрим для всієї галузі. Тих же, хто згодом доходив до власних концептуалізацій та інсайтів, було небагато. Але, їх в усі часи небагато, та й, мабуть, багато не може бути.

Журнал як спільнота

І. Д.: Скажіть, у контексті попередніх питань про спільноту та журнал, чи були стара «Думка» та «Думка» перехідного періоду журналами концептуально однорідної спільноти?

С. І.: «Думка» до Прилюка – це стара копнінська «Думка». Тяглість практик, традиції свідчили про те, що це все ж таки один журнал. Часопис існував дуже рівненько: його створили, щоб обслуговувати передусім потреби Інституту.

І. Д.: Тобто ми взагалі в той період не можемо говорити про спільноту журналу: її неможливо відділити від загальноінститутського товариства? Тодішня «Думка» – це просто друкований орган Інституту?

С. І.: Радше так. Лише за Прилюка утворився актив, спільнота «Думки»: об'єднання людей довкола журналу, до якого входили як працівники Інституту, так і «друзі редакції» з-поза меж Інституту.

І. Д.: Якщо ми, усе ж, говоримо про ці періоди старої та нової «Думки», чи очікувалось від авторів, що подавали свої матеріали до редакції, щоб вони поділяли, так би мовити, позицію редколегії, її концептуальне ядро?

С. І.: Ні. І в редколегії, і в Інституті, і в Університеті завжди були люди дуже різних уподобань і думок. Річ у тім, що був певний канон, ті червоні лінії, за які не можна було заступати. А от у межах цих ліній – Гегель, Кіркегор тощо. Скажімо, Ада Бичко викладала цілком собі за канonom античну філософію. При цьому, вона мала певні ідеї щодо християнського ірраціоналізму і могла про це своїм студентам розповісти – неформально й без небажаних наслідків. Тоді загальним правилом було, що коли тебе як викладача цікавить певна тема, ти не можеш просто читати спецкурс з цієї теми: ти мусиш викладати щось ширше, бодай період, а вже в ньому робити акценти на тому, що вважаєш особливо важливим. Гадаю, якби Ада Корніївна мала такий спецкурс, вона б читала його інакше, ніж той загальний. Це ж стосується й Ігоря Бичка, і багатьох інших. Саме тому логіка, у цьому сенсі, була для філософів таким місцем, яким була за тих часів дитяча література для письменників.

І. Д.: Сферою, де контроль офіціозу над змістом був найменшим?

С. І.: Так. Я не знаю, яким би ліричним поетом чи письменником став Чуковський, але він мав потенціал кимось таким стати. Однак він мусив обрати саме дитячу літературу. Так і з логікою: я впевнена, що Сергій Васильєв був гуманітарієм за натурою, його не надто цікавила математична логіка. Безпечним способом займатися тими гуманітарними речами, якими він цікавився – було розробляти під них семантики, які він потім публікував у «Думці». Кримський був і соціологом, і логіком, за штатним розкладом, але всередині лишався насамперед культурологом. І бачення культури з боку Кримського й того самого Іванова чи Мазепи...

І. Д.: Різнилися? І досить сильно?

С. І.: Так! Вони говорили про різні речі, різною мовою і з різних позицій. У відділі логіки був ще такий персонаж, Володимир Кузнецов. Він себе позиціонував як людину, що займається філософією науки і методологією й мав, на мою думку, позитивістське налаштування. Так от, будучи позитивістом, він успішно розробляв усілякі класифікації, моделі й непогано давав тому раду.

І. Д.: *Тобто «Думка» була настільки універсальним часописом, що на її сторінках могли зустрітися діаматчик, позитивіст, прихильник російської релігійної філософії (скажімо, у статтях про Бердяєва) і будь-хто ще. Тобто філософська позиція автора не була причиною прийняття чи неприйняття його статті до друку?*

С. І.: У «Думці», на моїй пам'яті принаймні, ніхто про це й натяком ніколи не обмовився, ніколи не було обраної філософської концепції. Як у разі, коли, скажімо, людина створює журнал з явним філософським спрямуванням, в якому друкує статті з певної тематики і лише з неї. Це тільки одна з можливих моделей філософського часопису, і вона ані добра, ані погана. Але «Думка» просто була іншою. До речі, коли журнал створювався, у 1927-му, тоді ж існували й інші, скажімо, психоаналітичні видання. І це були принципово різні типи видань. А в нас же, поруч із Шинкаруком з його гегельянсько-сковородинським підмурком мислення, був Іванов з його діяльнісним підходом і була Сохань з її життєтворчістю, яка не вкладалася ані в ті, ані в ті рамці. Багато всього було.

До речі, згадала про Юрія Кушакова з його тезами про правильну й неправильну позицію попередників. Це наштовхнуло мене на таку думку. При вивченні іноземної мови людині часто радять розслабитись і не боятись говорити з помилками. Це те, що зветься «лінгвістична зухвалість». То чому б людині не заявити зухвало, що всі до неї помилялися. У дослідженні такі тези – спірна річ. Але якщо говорити про розвиток думки, то такий своєрідний радикалізм, мабуть, теж річ незайва: молоді мають сміливо критикувати попередників, і так ми, можливо, зможемо рухатися далі.

Цензура і Перебудова

Д. П.: *Якщо говорити про випадки ідеологічної цензури, чи пам'ятаєте ви матеріали, що через недотримання певних ідеологічних вимог не були допущені до друку взагалі?*

С. І.: На моїй пам'яті такого не траплялося. Я пам'ятаю епізоди, коли Головліт щось повертав із заувагами, а ми, редактори, мусили виправлення вносити, однак це переважно були дрібниці. Останній такий випадок трапився вже за часів Перебудови. Річ у тім, що спочатку інститут цензури скасували, а за декілька років він знову постав із мертвих, і нам повернули звідти верстку зі статтею Дмитра Табачника про Троцького⁵. Табачник був історик, а про себе казав так: «Ви бачите перед собою останнього живого троцькіста». Він приніс статтю до нас, яку можна було би кваліфікувати як допис з історії суспільно-політичної думки. А журнал був і філософський, і соціологічний, тож ми цю статтю прийняли, адже вона видалася нам цікавою. Прилюк розумів, що цей матеріал неоднозначний, тож попросив мене (бо вважав, що я прискіпливіша за редактора з відповідної тематики) відредагувати статтю. Я дуже багато там правила – не з ідеологічних позицій, а з точки зору ясності думки, та й суто з етичних міркувань: у статті йшлося про такі речі, які слід було б висловлювати щонайменш іншими словами чи з іншими інтонаціями. Коли я відредагувала статтю й вона пішла до Головліту, звідти прийшов вердикт, мовляв, автор статті не дуже шанобливо висловлюється про Леніна, і вказали, де були ці висловлювання. Табачникові тоді, вочевидь, теж Ленінський залік не поставили б. Ми з Прилюком разом ці місця повиправляли, і статтю було опубліковано.

В. А.: *Тобто редактура таки була, принаймні в цьому разі, вельми змістовною?*

⁵ Зазначену статтю [Ростальний, Табачник 1989а-с] було надруковано у 8-10 числах журналу за 1989 рік.

С. І.: Прилюк узагалі дав мені, що називається, перевірити статтю «на вшивість». А я «не виправдала довіри». Потім він закидав мені, що я прогавила оті моменти про Леніна, а я відповіла йому, що за мої червоні лінії ці висловлювання не виходили.

І. Д.: Тобто змістового редагування статей майже не було: було редагування стилістичне, авторську думку намагалися робити яснішою та послідовнішою, але отако-от змістова правка – з огляду на ідеологію – була чимось винятковим?

С. І.: Безперечно. Ну, а чого ж ви хочете – ми на той час вже вільно друкували Бердяєва із Шестовим. Як було в старій «Думці», мені відомо лише зі слів колег і з читацького досвіду, безпосередньо з тодішньою внутрішньою кухнею я не знайома.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Головаха, С., Зборовська, К, Кхелуфі, А., & Хома, В. (2017). Суб'єктивний погляд на українську філософію (Розмова із Ксенією Зборовською, Аміною Кхелуфі та Всеволодом Хомаю). *Sententiae*, 36(1), 173-214. <https://doi.org/10.22240/sent36.01.173>
- Іващенко, С., Давіденко, І., Анучіна, В., & Попіль, Д. (2022). The Thing: чому я редактор. Частина I. *Sententiae*, 41(2), 192–207. <https://doi.org/10.31649/sent41.02.192>
- Ростальний, В. М., & Табачник, Д. В. (1989а). Червоний лев революції: штрихи до політичного портрету Троцького. *Філософська і соціологічна думка*, (8), 77-94.
- Ростальний, В. М., & Табачник, Д. В. (1989б). Червоний лев революції: штрихи до політичного портрету Троцького. *Філософська і соціологічна думка*, (9), 77-89.
- Ростальний, В. М., & Табачник, Д. В. (1989с). Червоний лев революції: штрихи до політичного портрету Троцького. *Філософська і соціологічна думка*, (10), 98-106.
- Шудрик, І. О. (2014). *Філософські дискусії в Харкові*. Харків: ХДУХТ.

Одержано 20.12.2021

REFERENCES

- Golovakha, Y., Zborovska, X., Khelufi, A., & Khoma, V. (2017). Subjective view of Ukrainian philosophy (Conversation with Xenija Zborovska, Amina Khelufi and Vsevolod Khoma). *Sententiae*, 36(1), 173-214. <https://doi.org/10.22240/sent36.01.173>
- Ivashchenko, S., Davidenko, I., Anuchina, V., & Popil, D. (2022). The Thing: why I'm an editor. Part I. *Sententiae*, 41(2), 192–207. <https://doi.org/10.31649/sent41.02.192>
- Rostalnyi, V. M., & Tabachnyk, D. V. (1989a). The Red Lion of the Revolution: Touches of Trotsky's Political Portrait. *Filosofska i sotziologichna dumka*, (8), 77-94.
- Rostalnyi, V. M., & Tabachnyk, D. V. (1989b). The Red Lion of the Revolution: Touches of Trotsky's Political Portrait. *Filosofska i sotziologichna dumka*, (9), 77-89.
- Rostalnyi, V. M., & Tabachnyk, D. V. (1989c). The Red Lion of the Revolution: Touches of Trotsky's Political Portrait. *Filosofska i sotziologichna dumka*, (10), 98-106.
- Shudryk, I. O. (2014). *Philosophical discussions in Kharkiv*. Kharkiv: KhDUHT.

Received 20.12.2021

Svitlana Ivashchenko, Illia Davidenko, Vlada Anuchina, Daria Popil

The Thing: Why I'm an Editor. Part II

Interview of Illia Davidenko, Vlada Anuchina and Daria Popil with Svitlana Ivashchenko.

Світлана Іващенко, Ілля Давіденко, Влада Анучіна, Дар'я Попіль

The Thing: чому я редактор. Частина II

Інтерв'ю Іллі Давіденка, Влади Анучіної і Дар'ї Попіль зі Світланою Іващенко.

Svitlana Ivashchenko, executive editor of the «Filosofska dumka» journal.

Світлана Іващенко, відповідальний редактор журналу «Філософська думка».

e-mail: svetaedit@gmail.com

Illia Davidenko, master student, Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine).

Ілля Давіденко, магістрант філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

e-mail: illia.davidenko@gmail.com

Vlada Anuchina, master student, Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine).

Влада Анучіна, магістрантка філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

e-mail: ladaanuchina@gmail.com

Daria Popil, undergraduate student, Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine).

Дар'я Попіль, студентка філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

e-mail: dashapopil13@gmail.com
